

Знаннєва економіка - економіка конкурентоспроможності

Концепція знаннєвої економіки сформувалася в процесі аналітичного узагальнення закономірностей економічного розвитку світової спільноти за останні 15-20 років. Цей період характеризується безпрецедентним зростанням впливу науки і нових технологій на соціально-економічний розвиток усіх країн. Виявилось, що неспроможність здійснювати структурну перебудову національної економіки, у відповідності до вимог нової технологічної парадигми (укладу) чи зволікання з проведенням таких структурних змін, не просто гальмує її розвиток, а й призводить до економічної деградації. Тому актуальним стало завдання розбудови інтегральної національної системи стратегічного управління, спрямованої на забезпечення високого рівня глобальної соціально-економічної конкурентоспроможності країни. Для регіональної політики це завдання не змінюється, тому що новою важливою особливістю розвитку стало суттєве підвищення міжнародної конкуренції не тільки на зовнішньому, але й на внутрішньому, ринках. Таким чином, розвиток знаннєвої економіки - це підвищення глобальної конкурентоспроможності виробництва як країни, так і окремих її регіонів.

Еволюція від низького до середнього, а за тим до високого доходного статусу у більшості випадків відбувається шляхом переходу від економіки, що імпортує технології, до економіки, що сама їх генерує. Тому пріоритети економічної політики небагатої країни, що прагне потужного зростання, мають бути пов'язаними з розвитком як фізичної інфраструктури (порти, телекомунікації, шляхи тощо), так і регулятивних механізмів (митниця, податки, корпоративне законодавство). У цій фазі нова технологія переважно імпортується, тому важливо сприяти зростанню прямих іноземних інвестицій. Практика показує, що спочатку вони є найбільш ефективним у виробництві стандартних товарів і послуг, які стають конкурентоспроможними перш за все на внутрішньому ринку країни з поступовою експансією на ринки подібних країн, як правило, сусідніх. На цій стадії відбувається не тільки асиміляція імпортованої технології, а й її інноваційне удосконалення.

Найважчим є перехід від розвитку, заснованому на імпорті технологій, до розвитку, заснованому на інноваційності. Це потребує прямої участі держави в забезпеченні високого рівня інновацій за допомогою бюджетних і приватних інвестицій у дослідження й розвиток, піднесення рівня освіти, зміцнення ринків капіталу й регулятивної системи, яка

сприяє появі високотехнологічних підприємств. Учасники ринку часто об'єднуються в гнучкі виробничо-розподільчі системи, які пришвидшують інновації і зміни в розподілі праці. Зростає значення підвищення кваліфікації персоналу. Дослідники вважають, що сьогодні майбутня конкурентоспроможність багато у чому залежить від можливостей створення й діяльності регіональних інноваційних кластерів.

Інноваційний розвиток технологій здійснюється шляхом їх постійного ускладнення. Але такого ж ускладнення потребують і відповідні управлінські системи цих виробництв. Емпіричні дослідження еволюції організаційних структур передових фірм світу показали, що тривалий успіх на теренах інноваційних складних технологій знаходиться у прямій залежності від спроможності фірм до реорганізації своєї організаційної структури у більш складний управлінський і технологічний комплекс. Органічним наслідком такого процесу є входження фірми у взаємодію з іншими фірмами в рамках розгалуженої складної підприємницької мережі. Тому еволюція розвитку інноваційних виробничих систем відбувається у напрямках пошуку нових організаційних форм, які дозволяють підвищувати продуктивність залучених ресурсів. Це є головною ознакою і причиною утворення нових підприємницьких агломерацій, зокрема кластерного типу.

Проте в Україні мало звертається уваги на деякі принципово нові особливості сучасних підприємницьких мереж. Мова йде, перш за все, про перехід від лінійно-ієрархічних систем управління, які обслуговували вертикальну чи горизонтальну кооперацію виробництв, до систем, що базуються на реалізації принципу самоорганізації та нелінійних управлінських зв'язків. Причиною такої зміни виступає зростаюча складність виробництва. Випуском складної високотехнологічної продукції часто вже не може ефективно керувати один генеральний менеджер. Так само сучасна мережева підприємницька структура не може ефективно контролюватися з єдиного центру, зокрема, і у регіональному аспекті. Деякі економісти вважають, що сьогодні стає дедалі важче забезпечувати ефективність екзогенного (зовнішнього) управлінського впливу на діяльність виробничої фірми, якщо вона не сформувалася в режимі самоорганізації, тобто внаслідок дії ендогенних (внутрішніх) чинників. Українська державна інноваційна політика залишається концептуально у рамках старої "лінійної" парадигми управління, що не в останню чергу обумовлює її неефективність.

Аналіз свідчить, що утворення нових виробничих структур інноваційного типу стає ефективним тільки у разі виникнення їх внутрішньої потреби і мотивації щодо входження у мережу, тобто у випадку діяльності структури в режимі самоорганізації. Самоорганізація відбувається як кібернетичний процес із зворотними інформаційними зв'язками, який переважно інтегрує діяльність щодо опанування, створення та реалізації нових знань, які втілюються в науково-технічні іннова-

ції. Якщо одна фірма з певним рівнем самоорганізації взаємодіє з іншою фірмою в процесі створення та використання нової технології, то їх спільна адаптація до цієї технології створює новий більш складний тип самоорганізації, як цієї мережі, так і кожної з цих фірм, що сприяє адаптації та розвитку нових технологій і збільшенню конкурентоспроможності продукції.

Ефективність виробничої поведінки даного типу більшою мірою починає залежати від державної інноваційної політики, яка повинна створювати сприятливе інституційне бізнесове середовище для всезростаючої кількості кооперативних зв'язків між фірмами регіону, країни, решти світу. В цьому процесі значно зростає роль стимулюючих важелів, які може запропонувати держава, наприклад у вигляді податкових пільг, для стимулювання не просто окремого підприємства, а цілої виробничої системи, яка може помітно вплинути на економічний розвиток регіону, країни. І, навпаки, намагання поставити дані мережеві системи під жорсткий лінійний контроль державної бюрократії може настільки збільшити трансакційні витрати її членів, що зникне внутрішня мотивація для самоорганізації і, таким чином, дана мережа перестане бути економічно ефективною.

Оцінити результати економічної політики країн і регіонів щодо успіхів на теренах підвищення конкурентоспроможності можна за допомогою індексу конкурентоспроможності різних країн. Подальший аналіз буде здійснено за допомогою розрахунків таких індексів, які щорічно представляються у міжнародному аналітичному виданні "Звіт про глобальну конкурентоспроможність", який видає організація *Світовий економічний форум* (The Global Competitiveness Report - 2002. - World Economic Forum).

Загальний індекс конкурентоспроможності (GCI - Growth Competitiveness Index) визначається з параметрів поточної економічної динаміки для вимірювання спроможності національної економіки досягати сталого розвитку у середньостроковому періоді. Цей композит не враховує короткострокові коливання реального бізнес-циклу. Тому при визначенні рейтингу країни враховуються фактори, які визначають економічне зростання внаслідок збільшення економічного потенціалу країни. Останні дослідження засвідчили, що можна виділити певні загальні фактори, які впливають на економічний розвиток будь-якої країни, а саме: технології, суспільні інституції, та макроекономічне середовище. Загальний індекс зростання конкурентоспроможності країн був у даному аналізі визначений для 80 країн, до яких увійшла і Україна. Ми зробили вибірку країн-аналогів для України, переважно за принципом сусідства та історичних зв'язків, а також маючи на увазі необхідність представництва основних груп країн. Місця вибраних країн за підсумковим індексом конкурентоспроможності, як і окремо за його трьома компонентами, наведено у Таблиці 1.

Таблиця 1

**Загальний індекс конкурентоспроможності
(GCI - Growth Competitiveness Index) вибраних країн та
їх місця у рейтингу 80 країн, для яких робився аналіз
у "Звіті про глобальну конкурентоздатність"
(Світовий форум, 2002).**

	ВНП на душу населення в 2001 (ПКС оцінка)	GCI 2002, коефіцієнт	GCI 2002, рейтинг	Технології	Громадян- ське суспільство	Макроеко- номічне середовище	Зміна місця у рейтингу GCI у 2002 проти 2001
Канада	28611	5,27	8	8	9	12	-5
Корея	18149	4,89	21	18	32	10	+2
Португалія	17571	4,87	23	13	21	40	+2
Греція	17482	4,32	38	30	44	47	-2
Угорщина	12941	4,63	29	21	30	49	-1
Аргентина	12098	3,66	63	44	66	65	-14
Польща	9327	3,98	51	36	61	54	-10
Росія	8948	3,64	64	66	65	35	-2
Туреччина	6716	3,31	69	54	63	78	-16
Україна	4224	2,97	77	72	72	77	-9

Як бачимо, і Україна, і її сусіди втрачають позиції конкурентоспроможності. Можна звернути увагу, що, перш за все, це обумовлено низьким рейтингом технологічного фактору, який сьогодні є вирішальним у глобальному змаганні країн. Тому без суттєвої зміни своєї інноваційно-технологічної конкурентоспроможності, годі й мріяти про перемоги у світовому конкурентному "змаганні". Серед колишніх "соціалістичних" країн, найбільше зростання конкурентоспроможності було в Угорщині. Але ми можемо бачити і її високе місце за індексом технологічних змін. Іншим позитивним прикладом для нас може бути Португалія - найбідніша країна Європейського Союзу, яка проте завдяки розвитку технологічного фактору динамічно покращує свою конкурентну позицію.

Фактор технологічного прогресу має дуже важливе значення саме для середньо- і довгострокового економічного розвитку. Хоча без технологічних змін країна може підняти стандарти життя, наприклад, шляхом збільшення інвестування, але це не забезпечує сталість розвитку. Економічна література останнього двадцятиріччя переконливо довела, що тільки фактор технологічних змін забезпечує сталий розвиток країни, незалежно від її місця у світовому рейтингу розвитку.

Індекс технологічного фактору як компонент загального індексу конкурентоспроможності (GCI) розраховувався для двох груп країн: країн ключових інновацій та неключових. До першої групи зараховано країни, щодо компаній яких зареєстровано 15 і більше використаних патентів, виданих у США, на мільйон населення. Таких країн виявилось 24. Інші країни зараховано до неключових інноваційно-технологічних країн. Індекс технологій є композитом з таких субіндексів: індекс інновацій, який відображає інновації, які сприяють економічному зростанню, індекс інформаційних та комунікаційних технологій, та індекс технологічного трансферу, який також враховує ліцензії на іноземні технології.

Важливу роль щодо ефективності впровадження інновацій відіграє бізнесове середовище, яке сприяє чи гальмує адаптацію передових іноземних технологій. Проведені дослідження багатьох країн показали, що можна виділити в країнах, що розвиваються, три головні бар'єри, які не дозволяють їм ефективно впроваджувати нові технології. Перший - недостатня законодавча та інституційна база для стимуляції динамічної незалежної ризикової підприємницької конкуренції. Другий бар'єр - скорочення кількості підприємців, у яких виникає бажання (мотивація) працювати на ринку високих технологій. Третій - низький рівень доходу на душу населення, що не створює стимулів і фінансових можливостей працювати на довгострокову перспективу.

Однією з головних проблем впровадження концепції знаннєвої економіки є висока вартість її реалізації. Збільшення розриву між бідними і багатими країнами в умовах розгортання нового, інформаційного, етапу науково-технічної революції, також були обумовлені тим, що для розвитку знаннєвої економіки потрібні значні фінансові ресурси, які переважно концентруються в багатих країнах. Утворилося "зачароване коло": розвиток залежить від ефективного реалізації науково-технологічних інновацій, для створення і розповсюдження яких потрібне фінансування, обсяги якого прямо залежать від рівня розвитку країни. Тому сьогодні безсумнівно перевагу отримали багаті країни, які притримуються стратегії розбудови знаннєвої економіки.

У цих умовах динамізм економік країн, що розвиваються, та, відповідно, їх регіонів прямо залежить від спеціальних неординарних зусиль і спеціальної політики проривного типу. Цей висновок є дуже важливим для українських реалій, де економічна політика поки що характеризується тільки деклараціями щодо прихильності до "інноваційного вектору економічного зростання", продовжуючи зволікати із запровадженням діючих заходів для стимулювання прогресивної структурної перебудови економіки та з проведенням ефективного реформування сфер освіти, науки, інноваційної діяльності.

Треба відзначити високі темпи нарощування обсягів фінансування науково-технічної сфери країнами-аутсайдерами ЄС та малими країнами - лідерами розбудови знаннєвої економіки (Фінляндії та Ірландії).

Так, за даними Євростату, зазначені витрати у середньорічному вимірі зростали з 1995 року так: у Фінляндії - 13,5%, Греції - 12,0%, Португалії - 9,9%, Ірландії - 8,2%, Іспанії - 6,9%, при середньому темпі ЄС - 3,4%. Це ілюструє основний методологічний висновок концепції знаннєвої економіки для політики економічного зростання у середньо доходних країнах та країнах, що розвиваються. Мова йде про необхідність для менш розвинутих держав застосовувати в економічній політиці підходи і філософію зростання передових країн, які борються за світове лідерство.

Ефективність політики розбудови знаннєвої економіки віддзеркалює динамізм показників, що її характеризують. Так, високі темпи зростання обсягів фінансування сфери досліджень і розробок (R&D) дозволили Фінляндії збільшити коефіцієнт наукоємності ВВП з 1,5% у 1985 р. до 3,6% у 2002 р. Ірландія збільшила показник ВВП на душу населення з 12 тис. дол. США в 1990 році до 23 тис. - у 2000 р. Таку саме картину дає аналіз зміни інших стандартних індикаторів знаннєвої економіки: кількості наукових публікацій та цитування, наукові ступені та міжнародні винагороди, патентна активність, створення нових промислових галузей високих технологій та частка їх експорту в експорті продукції обробної промисловості тощо. Серед неєвропейських країн за рівнем динамізму цих показників особливо вражаючих успіхів досягли Південна Корея, Китай, Ізраїль. Та й традиційні країни-лідери (США, Японія) тримають високо планку у цих змаганнях.

Сьогодні важливим критерієм оцінки ефективності політики розбудови знаннєвої економіки є її вимір у індикаторах глобальних структурних змін. Наприклад, це проявляється у зростанні частки продукції галузей високих технологій в експорті продукції обробної промисловості. Фінляндія мала 5% у середині 80-х рр. минулого сторіччя, а тепер 20%. Цей показник був відповідно у 1980 та 1998 рр.: в США - 19% і 27,5% (абсолютний обсяг високотехнологічного експорту відповідно дорівнював (у млрд. дол. США): 55 і 190); Південній Кореї - 7,7% і 24,4% (2 і 33); Китаї - 5,6% і 15,6% (1 і 27). Причому аналітики відзначають, що в малих країнах раніше експорт переважно формувала моногалузь, а тепер високотехнологічний експорт є диверсифікованим. Це забезпечує також значний позитивний баланс у торгівлі продукцією галузей високих технологій.

Також сильним аргументом на користь кардинального повороту політики, як на національному, так і на регіональному рівнях у напрямі розбудови знаннєвої економіки є тенденції зміни структури світової торгівлі. Протягом останньої чверті XX ст. відбувся значний структурний зсув світового експорту на користь продукції високо та середньо технологічних галузей. Звертає на себе увагу суттєве збільшення у світовій торгівлі частки наукомісткої продукції та драматичне зменшення частки низькодоходних товарів первинної обробки та сировини.